

Προκόπης Παυλόπουλος: Για την «αυτογνωσία» στην εποχή μας: «Ενσυναίσθηση» και «αυτογνωσία»

Αυλώνας, 5.7.2023

Μιλώντας στο πλαίσιο του 9ου «Διεθνούς Θερινού Πανεπιστημίου» -που οργανώθηκε στο Ειδικό Σωφρονιστικό Κατάστημα Νέων Αυλώνα και ήταν αφιερωμένο στην «Ελληνική Γλώσσα, τον Πολιτισμό και τα ΜΜΕ»- με θέμα: «Για την αυτογνωσία στην εποχή μας: “Ενσυναίσθηση” και “αυτογνωσία”», ο τέως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ κ. Προκόπιος Παυλόπουλος επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

«Όσο βαθαίνει, και μάλιστα σε πλανητική κλίμακα, η αβεβαιότητα και η εξ αυτής διαβρωτική αγωνία για την «ανθρώπινη μοίρα», μ’ επίκεντρο την δυσοίωνα προοπτική της υπεράσπισης της αξίας του Ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του, τόσο περισσότερο «πιεστικό» γίνεται το αίσθημα που νοιώθουμε να εντείνουμε την «άσκηση» στον «στίβο» της ανεπιτήδευτης και, κατά το δυνατόν, ολοκληρωμένης «αυτογνωσίας». «Άσκηση» η οποία, ιδίως για τον «Άνθρωπο της Δύσης», συγκεντρώνει πια όλα τα βασικά χαρακτηριστικά μιας «υπαρξιακής» άμυνας απέναντι στην φθορά και στην παρακμιακή διολίσθηση θεμελιωδών πτυχών της Δημοκρατίας μας και του Πολιτισμού μας.

I. «Ανασκάπτοντας» το πεδίο των εννοιών

Κοινός τόπος στην «επικράτεια» του επιστητού η ρήση, «*omnis definitio periculosa est*». Επομένως, η προσπάθεια μιας προκαταρκτικής – και όχι, βεβαίως, με την πρόθεση πλήρους επιστημονικής «περιχαράκωσης» της έννοιάς της – αναζήτησης της ουσίας της «αυτογνωσίας» επιχειρείται εδώ μόνο για τις ανάγκες της ανάλυσης που ακολουθεί. Και πάντα υπό την εν τέλει δοκιμασία αξιολόγησης της, όποιας, επαλήθευσης της ορθότητάς της.

A. Περί «αυτογνωσίας»

Με οδηγό και την ετυμολογία, δεν είναι αυθαίρετος ο ισχυρισμός πως η «αυτογνωσία» είναι μέρος της «αυτοαντίληψης» –εκ του αντιλαμβάνομαι, αναζητώ την γνώση με την επικουρία των αισθήσεων– ως έννοιας γένους που καταλαμβάνει την *in globo* σύλληψη του εαυτού μας. Ήτοι του έμβιου όντος, το οποίο διακρίνεται από τα συναφή προς αυτό όντα επειδή διαθέτει συνείδηση, εγγενή αξία και αναλόγως εγγενή προσωπικότητα, επιδεκτική ανάπτυξης μέσα στο οικείο κοινωνικό σύνολο.

1. Επέκεινα, και εννοιολογικώς οπωσδήποτε «*cum grano salis*», ως «αυτογνωσία» μπορεί να νοηθεί η εντός των ορίων του εφικτού ορθολογική νοητική διεργασία μιας εις βάθος επίγνωσης του εαυτού μας. Και κατ' εξοχήν των στοιχείων του εκείνων, τα οποία αφορούν την αξία μας, την προσωπικότητά μας και την κατά την ανάπτυξή της συμπεριφορά μας τόσο ως ατόμων όσο και ως μελών του *in concreto* κοινωνικού συνόλου. Μιας και ο Άνθρωπος δεν μπορεί να νοηθεί, κατά την «*αρχειτυπική*» διατύπωση του Αριστοτέλους, παρά μόνο ως «*κοινωνικό ον*». Ακριβέστερα δε, υπό την σύγχρονη κυρίαρχη ανθρωπιστική πολιτισμικώς αντίληψη, ως μέλος όχι μιας Κοινωνίας Ατόμων αλλά μιας Κοινωνίας Προσώπων.
2. Κατά τούτο το, βεβαίως *lato sensu*, εννοιολογικό «*τρίπτυχο*» της «αυτογνωσίας» συγκροτούν:

- α) Η αμιγώς «*γνωστική*» της προσέγγιση, η οποία αναδεικνύει το κατά τ' ανωτέρω έμβυον με το οιονεί «*φυσικό προνόμιο*» της συνείδησης και της εντεύθεν αξίας αλλά και προσωπικότητας.
- β) Η προεχόντως «*συναισθηματική*» της προσέγγιση, η οποία είναι σε θέση να ενεργοποιήσει την ενσυναίσθηση ως προς τα ενδόμυχα αισθήματα που «*εκκολάπτει*» η «*γνωστική*» προσέγγιση.

γ) Εν τέλει δε η «*συμπεριφορική*» της προσέγγιση, η οποία αποτελεί «*οδοδείκτη*» για το πώς πρέπει να ενεργούμε σύμφωνα με την «*γνωστική*» και την «*συναισθηματική*» πτυχή της «*αυτογνωσίας*». Ιδίως δε για το πώς πρέπει ν' αξιοποιούμε αλλά και να ελέγχουμε τα συναισθήματά μας προς την κατεύθυνση του πρακτέου κατά τον προορισμό του Ανθρώπου.

B. Στις ρίζες της «αυτογνωσίας»

Η σύγχρονη, «*ζέουσα*», επικαιρότητα της «*αυτογνωσίας*» δεν πρέπει να μας απομακρύνει από τις φιλοσοφικές της ρίζες. Διότι η έμφυτη στον Άνθρωπο τάση της «*αυτογνωσίας*» γεννήθηκε μαζί – ορθότερα δε συμπορεύθηκε – με την άνθηση του Ελεύθερου Ελληνικού Πνεύματος, από τα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και μετά, με πνευματική κοιτίδα του την Προσωκρατική Σκέψη και με γενικότερη ιστορική «*παρακαταθήκη*» του την Ελληνική Παιδεία: Αυτό το κατά τον André Malraux ιδανικό «*αμάλγαμα*» των προϊόντων του Πνεύματος και της Τέχνης που συνιστά, και σήμερα, αείρροη «*πηγή*» αναζωογόνησης του κοινού μας Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.

- 1.** «*Αψευδείς μάρτυρες*» αυτής της αλήθειας είναι η ρήση του Ηρακλείτου, «*εδιζησάμην εμεωτόν*» («*Περί Φύσεως*», Diels-Kranz, 101) - υπό την έννοια της εμβάθυνσης στα «*έγκατα*» του εαυτού μας - και το προγενέστερο «*γνώθι σεαυτόν*», που υποδηλώνει τον σκοπό αλλά και την κατάληξη αυτής της εμβάθυνσης. Το πόσο ριζωμένο, ευθύς εξ αρχής, στην Ελληνική Σκέψη ήταν το «*γνώθι σεαυτόν*» συνάγεται ευχερώς τόσο από τα νοητικά ρεύματα «*μάστευσής*» του όσο και από τις φιλοσοφικές του «*εκβολές*».
- 2.** Ειδικότερα, το «*γνώθι σεαυτόν*» είναι ένα από τα πολλά «*Δελφικά Παραγγέλματα*» που ήταν χαραγμένα στην είσοδο του «*εν Δελφοίς*» Ναού του Απόλλωνος. Κατά τον Διογένη τον Λαέρτιο («*Βίοι Φιλοσόφων*», 1.40), το «*γνώθι σεαυτόν*» ανήκει στον Θαλή τον Μιλήσιο, ενώ ο Αντισθένης υποστήριζε πως το ρητό ανήκει στην

Προμάντιδα του Μαντείου των Δελφών Φημονόη και το «ιδιοποιήθηκε» ο Χίλων ο Λακεδαιμόνιος. Κατά την κρατούσα πλέον αντίληψη (βλ. H.W. Parke – D.E.W. Wormell, *The Delphic Oracle*, I, *The History*, Blackwell, 1956, Oxford), το «γνώθι σεαυτόν» συγκαταλέγεται μεταξύ των Δελφικών Παραγγελημάτων που ήταν παλιές δημοφιλείς «παροιμίες», οι οποίες αποδόθηκαν στους Επτά Σοφούς. Ο Αριστοτέλης –στο «Περί Φιλοσοφίας»- είχε ήδη δεχθεί ότι το «γνώθι σεαυτόν» δεν ανήκει σε κάποιον από τους Επτά Σοφούς και, εν πάση περιπτώσει, ήταν προγενέστερο του Χίλωνος του Λακεδαιμόνιου.

II. Το «γνώθι σεαυτόν» ως συνιστώσα της «αυτογνωσίας» και, εν τέλει, της «αυτοαντίληψης»

Πολλούς αιώνες μετά την εμφάνισή του στην είσοδο του Ναού του Απόλλωνος, κατά τα προαναφερθέντα, ο Σαίξπηρ μας δείχνει έναν πρόσφορο τρόπο σύγχρονης, έστω και μερικής, προσέγγισης του «γνώθι σεαυτόν». Έτσι, στον «Άμλετ» περιγράφει την ουσία του ως την αναζήτηση του «εσωτερικού ανθρώπου» όταν εκείνος που την επιχειρεί, στο πλαίσιο μιας «ιδανικής» αυτοσυνειδησίας, διαδοχικώς δημιουργεί και αλλάζει τον εαυτό του. Με αυτή την αφετηρία μπορούμε να συναγάγουμε και το συμπέρασμα, ότι από τον συνδυασμό των κατά τ' ανωτέρω τριών πτυχών της «αυτογνωσίας» προκύπτει το πραγματικό νόημα του «γνώθι σεαυτόν» και, άρα, της ίδιας της «αυτογνωσίας» ως μέρους της «αυτοαντίληψης».

A. Η *stricto sensu* «αυτογνωσία»

Η υιοθέτηση, κατ' ακραιφνή γραμματική προσέγγιση, μιας στενής έννοιας της «αυτογνωσίας» φθάνει σε μίαν εξίσου στενή προσέγγιση του νοήματος του «γνώθι σεαυτόν». Έτσι στην προσέγγιση ότι το «γνώθι σεαυτόν» μας «καλεί» να μείνουμε «μακριά από το αγριεμένο πλήθος» - κατά την γνωστή ταινία του κινηματογράφου – υπό όρους αυστηρού «εγκλεισμού» στον εαυτό μας προκειμένου να τον

κατανοήσουμε, οιονεί «*per se*», δίχως ουσιώδη αναφορά στον κοινωνικό περίγυρο. Έτσι «*αναδύεται*» μια κοινωνικώς σείρα «*αυτογνωσία*» η οποία, τουλάχιστον κατά κανόνα, ξεκινάει από την «*απανδόκευτη*» μοναξιά, οδηγείται στην «*απαραμύθητη*» μελαγχολία και καταλήγει, σχεδόν νομοτελειακώς, σε μια «*πεισιθανάτια*» «*αυτογνωσία*».

B. Η *lato sensu* «αυτογνωσία»

Σαφώς διαφορετικό είναι το νόημα του «*γνώθι σεαυτόν*» στο πλαίσιο της «*αυτογνωσίας*» κατά την «*αυθεντική*» της υπόσταση, πρωτευόντως δε στους ταραγμένους καιρούς μας. Ένα νόημα που συνδέεται αρρήκτως με την «*οδό*», η οποία προσανατολίζεται στην επιλογή, εντός του κοινωνικού συνόλου και σ' επικοινωνία με τ' άλλα μέλη του, των «*στόχων ζωής*» κατά την αποστολή του Ανθρώπου.

1. Ας αναχθούμε στον Σωκράτη, όταν διαλέγεται με τον Ευθύδημο (Ξενοφώντος, «*Απομνημονεύματα*», βιβλίο Δ, κυρίως no 25) όπου δέχεται ότι το «*γνώθι σεαυτόν*» μετατρέπει την «*αυτογνωσία*» σε παράδειγμα μέσω της κατανόησης των πραγματικών δυνατοτήτων του Ανθρώπου. Πάνω σε αυτές τις φιλοσοφικές αντηρίδες ο Σαίξπηρ, και πάλι στον «*Άμλετ*», συνδυάζοντας κατά βάθος το «*γνώθι σεαυτόν*» με το κατά τον Ηράκλειτο «*εδιζησάμην εμεωυτόν*», αναδεικνύει την «*αυτογνωσία*» -με αποκορύφωμα το «*soliloquium*» του υπέροχου μονόλογου- ως το εγχείρημα του να θέτει κανείς ερωτήματα για τον εσωτερικό κόσμο του Ανθρώπου και για την ανθρώπινη ύπαρξη εν γένει, προκειμένου να καθορίσει την περαιτέρω συμπεριφορά του. Ανάλογες είναι και οι περί «*αυτογνωσίας*», μέσω του «*γνώθι σεαυτόν*», φιλοσοφικές θέσεις του Kant (βλ. «*Kritik der reinen Vernunft*», 1781), δια των οποίων καταλήγει στο ότι και τα δύο αυτά «*προτάγματα*» αφορούν την κατανόηση των τρόπων που επιτρέπουν σε καθένα να διαπλάσει την δική του πραγματικότητα προκειμένου να προσδιορίσει, υπό όρους αυτονομίας, την εξωτερική του συμπεριφορά σε σχέση με τα

λοιπά μέλη του κοινωνικού συνόλου. Όπως και οι φιλοσοφικές θέσεις του Hegel (βλ. *“Phänomenologie des Geistes”*, 1807), δια των οποίων συνάγει ότι το «γνώθι σεαυτόν» επέφερε μια καθοριστική στροφή στην Ιστορία του Πνεύματος ως προς την γνώση του Ανθρώπου στο πλαίσιο της επίγνωσης δια της «αυτογνωσίας». Συμπερασματικώς, και κατά την «αυθεντική» σύλληψή του στον χώρο της Φιλοσοφίας, το «γνώθι σεαυτόν» ανοίγει την «*via regia*» της «αυτογνωσίας» που κατατείνει στην, κατά το δυνατό, πλήρη κατανόηση του εαυτού μας με στόχο την υπεράσπιση της αξίας μας και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς μας για την επιτέλεση της αποστολής μας ως κοινωνικών όντων.

2. Αυτή η φιλοσοφική προσέγγιση της «αυτογνωσίας» μέσω του «γνώθι σεαυτόν» φθάνει στην κορύφωση της σημασίας της όταν παίρνει τις διαστάσεις του «τραγικού», κατά τα δεδομένα της Αρχαίας Τραγωδίας. Και κατ' εξοχήν κατά τα δεδομένα των έργων του Αισχύλου, ο οποίος αναδεικνύει τον Άνθρωπο που διεκδικεί ως και «θεϊκή» υπόσταση. Ή του Σοφοκλέους, ο οποίος εμβάθυνε στα χαρακτηριστικά του «τέλειου» Ανθρώπου. Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα των τραγωδιών «*Προμηθέας Δεσμώτης*» και «*Αντιγόνη*», αντιστοίχως. Τον πανθομολογούμενο «κλασικισμό» των τραγωδιών αυτών τεκμηριώνει, με άκρως πειστικό τρόπο, ο George Orwell όταν, αναλύοντας τον «*Βασιλιά Ληρ*» (βλ. «*Lear, Tolstoy and the Fool*» «*Polemic*», no 7, London, 1947), αναγνωρίζει τον Σαίξπηρ «αντάξιο» του Αισχύλου και του Σοφοκλέους, καθ' ό μέτρο «σπουδάζει» τον Άνθρωπο ο οποίος, υπό συνθήκες γενναίας «αυτογνωσίας», υπερβαίνει τις δυνάμεις του αφού αποφασίζει να επιτελέσει την αποστολή του μολονότι γνωρίζει καλά πως η Αρετή μπορεί να μην «θριαμβεύσει». Όπως γνωρίζει, επίσης καλά, το αναπότρεπτο του θανάτου, κατά πώς το λέει χωρίς υπεκφυγές η Γερτρούδη στον Άμλετ (Σαίξπηρ, «*Άμλετ*», πρόλογος και μετάφραση Δ. Καψάλη, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2015, 88-90, σελ.14 και 59):

*«Είναι κοινό, το ξέρεις: ό,τι ζει
πρέπει να πεθάνει, να περάσει
από τη φύση στην αθανασία».*

Καταλήγω με μια αναφορά στον «*Θηβαϊκό Κύκλο*» του Σοφοκλέους, ιδίως μέσ' από τον «*Οιδίποδα Τύραννο*» και τον «*Οιδίποδα επί Κολωνώ*»: Ο Οιδίπους, ένας ικανός και αποτελεσματικός βασιλιάς, πλήρωσε τελικώς το τίμημα της πατροκτονίας του Λαΐου και της αιμομιξίας με την Ιοκάστη δίκως να έχει, κάθε άλλο, επίγνωση αυτών των ειδεχθών εγκλημάτων του. «*Θύμα*» της άτεγκτης Ειμαρμένης ο Οιδίπους καλείται, μέσω της «*αυτογνωσίας*», να υπερβεί τ' ανθρώπινα όρια και να υπερασπισθεί την αποστολή του ως «*εικόνα και ομοίωση*» του Δημιουργού του. Σε αυτό τον Άνθρωπο ανήκει «*τιμή*», όπως την διατύπωσε –ας μου επιτραπεί και μια τέτοια ερμηνευτική προσέγγιση– με ανεπανάληπτη ποιητική δύναμη ο Κωνσταντίνος Καβάφης, στις «*Θερμοπύλες*» (1903):

*«Και περισσότερη τιμή τους πρέπει
όταν προβλέπουν (και πολλοί προβλέπουν)
πως ο Εφιάλτης θα φανεί στο τέλος
κι οι Μήδοι επιέλους θα διαβούνε».*»